

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 14 2021/2 - Aralık / December

**AYASOFYA-I KEBİR CAMİİ ŞERİFİ HAT LEVHALARI VE
KİTÂBELERİNDE YER ALAN HADİS METİNLERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

*An Evaluation on the Hadith Texts Included in Calligraphy
Plates and Inscriptions of the Hagia Sophia Mosque*

Recep ERTUĞAY

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.
Erzurum / Türkiye
PhD, Atatürk University Faculty of Divinity, Department of Hadith
Erzurum / Turkey
receptertugay@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7289-0338

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Kasım / 3 November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Kasım / 29 November 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Recep Ertuğay “Ayasofya-I Kebir Camii Şerifi Hat Levhaları
Ve Kitâbelerinde Yer Alan Hadis Metinleri Üzerine Bir Değerlendirme”,
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14 (Kış) 2021: 81-107,
doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1018532

Öz

İstanbul'un simgelerinden biri olan Ayasofya, 916 yıl kilise, fetihle birlikte 481 yıl cami, 86 yıl da müze olarak kullanılmış ve 2020'de yeniden camiye dönüştürülmüştür. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinin ardından kiliseden camiye dönüştürülen Ayasofya'ya geçmişten günümüze bazı eklemelerde bulunulmuştur. Bu eklemelerin önemli bir unsuru da hat levhaları ve kitâbelerdir. Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi ve manzumesinde bu manada birçok levha ve kitâbe yer almaktadır. Levha ve kitâbeler Arapça'dır. Az sayıda Osmanlıca Türkçesi ve Farsça metinler de bulunmaktadır. Dönemin hadislerle ve Kur'ân-Sünnet bütünlüğüne yaklaşımı nasıldır? Sünnetin dindeki yeri açısından dönemle ilgili bazı bulgular elde edilebilir mi? Hat levhalarında yer alan metinlerin tercih sebepleri nedir? Hadis seçiminde sıhhat açısından hassasiyet gösterilmiş midir? Hz. Peygamber'e muhabbetin izleri bulunabilir mi? Çalışma bu sorulara cevap bulma çerçevesinde sürdürülecek hadise verilen değer ve sünnete i'tisamın boyutları anlaşılmasına çalışılacaktır. Doğrudan ya da dolaylı olarak hadislerle ilişkili metinler tespit edilecek, hadis metinlerinin sened ağları verilecektir. Levhalarda yer alan metinlerin; sünnete bağlılık, Hz. Peygamber'e muhabbet, Kur'ân-Sünnet bütünlüğünü yansıtmaları ve teslîse karşı tevhid vurgusu açılarından içerik analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ayasofya, Hat, Levha, Kitâbe.

Abstract

Hagia Sophia, one of symbols of Istanbul, was used as a church for 916 years, as a mosque for 481 years, and as a museum for 86 years, and was converted into a mosque in 2020. Which is considered a characteristic of some extensions have been made to Hagia Sophia, which was transformed into a mosque after the conquest of Istanbul by the Conqueror. An important element of these additions is calligraphy plates. What is the attitude towards Qur'ân-Sunnah integrity in that period? Was sensitivity shown in terms of authenticity while choosing the hadîths? Can any traces be found about the fondness to the Prophet? The study will be in the direction of finding answers the extents of the value attributed to hadîths and the commitment to Sunnah. The mats which are directly or indirectly related to the hadîths will be determined, their isnâd hains will be provided, and the evaluations regarding the authenticity of the narrations will be given. The contents of the hadith texts on the plates will be evaluated in terms of their conformity with Sunnah, their love for the Prophet, reflecting the integrity of the Sunnah and the Quran and their emphasis on tawhîd against Tathlith.

Keywords: Hadîths, Hagia Sophia, Calligraphy, Plate, Inscription.

Giriş

Ayasofya, 916 yıl kilise, 481 yıl cami, 86 yıl da müze olarak kullanılmış ve 2020'de yeniden camiye dönüştürülmüştür. Büyük Kilise olarak bilinen bu yapı daha sonra *Ayasofya* adını almıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethedince Ayasofya'yı fethin sembolü olarak camiye çevirmiş ve hayratının ilk eseri olarak vakfetmiştir. Fetih sonrası özel ilgiye mazhar olan yapı, ilave donanımlarla yeni bir kimlik kazanmıştır. Tarihi süreçte tahrip olan eser, bir kısım değişiklikler ve bazı ek binalarla yeniden inşa edilmiştir.¹ Fatih'in, yapının ve çevresinin harap görüntüsünü tasvir eden meşhur Farsça beyti tarihe kayıt düşme niteliğindedir.

¹ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/446; Ahmet Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya* (İstanbul: Osmanlı Araştırmalı Vakfı Yayınları, 2005),100.

“Perdedâri mîkûned der kasr-ı Kayser ankebût
Bûm nevbet mîzened her kubbe-i Efrâsiyâb”²

Ayasofya Camii, dış ve iç mekânda ıslâh edici çalışmaların yanında hat levhaları ve kitâbelerle de tezyin edilmiştir. Amaç, sadece tezyinât değil, âyet ve hadisleri mimariye ortak etmek suretiyle esere ruh, sanata mana ve medeniyete ihtişâm katmaktır.³ Bu manada kitâbe ve levhalar, Ayasofya Camii ve müstemilâtında çokça yer almıştır. 1934 yılında müzeye dönüştürülen Ayasofya, 86 yıl sonra 10 Temmuz 2020 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın kararı ile Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlanarak asli hüviyetine kavuşmuş ve kapısındaki *Ayasofya Müzesi* levhası sökülerek *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi* kitâbesi yerleştirilmiştir.⁴ Ardından Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Ekim 2020 tarihinde *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu* düzenlenmiştir.⁵ Öncesinde de Ayasofya Camii birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Akgündüz tarafından kaleme alınan *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*, kitabı konuyla ilgili değerli bilgiler barındırmaktadır. Bir başka çalışma da Yasemin Sönmez tarafından hazırlanmıştır. Sönmez, *Ayasofya Külliyesi’nin Hat Levhaları ve Kitabeleri* konulu araştırmasında konuyu sanat tarihi açısından incelemiştir.⁶

Bu makalede ise Ayasofya’nın tanınmasına/tanıtilmesine katkı sunmak üzere Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi hat levhaları ve kitabelerinde yer alan hadis metinleri analiz edilecektir. Levha ve kitâbelerin bazılarında doğrudan hadis metinlerinin yer aldığını, bazılarında yer alan metinlerde ise hadislerin etkili olduğu gözlenmektedir.

1. Hadislerin Etkisi ile Oluşan Levha ve Kitâbeler

Bu başlıkta; *Kelime-i şehâdet*, *Kelime-i tevhîd*, *Besmele*, *İsm-i celâl*, *Esmâ-i hüsnâ*, *İsm-i nebî*, *Hülefâ-i raşidîn*, *Hasaneyn*, *Salât ü selâm* ve *Şefâat* içerikli hatlar zikredilebilir.

1.1. Kelime-i Şehâdet

Şehâdet, İslâm binasının beş temel esasının ilk olup tasdik olunanın ikrarı anlamındaki "اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله" cümlesidir. *Kelime-i Şehâdet*, Cami-i Şerîf’in mihrap sütunlarının sağ ve sol tarafında, hün-

² Kayser’in kasrında örümcek perdedarlık ediyor, Efrasiyab’ın sarayında da baykuş nevbet çalışıyordu Akgündüz vd., *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*, 128.

³ Bünyamin Erül, “Çankırı Süleymaniye Camiinde Bulunan Kitâbeler Üzerine”, *Uluslararası Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dârü’l-Hadisler Sempozyumu*, ed. Muhittin Düzenli (Samsun: Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 399.

⁴ Türkiye Radyo Televizyonları Diyanet Televizyonu (TRT Diyanet TV), “Ayasofya Camii’ne ‘Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi’ tabelası asıldı” (Erişim 23 Haziran 2020).

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu” (Erişim 29 Nisan 2021).

⁶ Yasemin Sönmez, *Ayasofya Külliyesi’nin Hat Levhaları ve Kitabeleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018)

kâr mahfili mihrabının sağ kısmındaki dehlizde ve kütüphane koridorunda⁷ olmak üzere üç ayrı yerde bulunmaktadır. Şehâdet kelimesinin *Kütüb-i tis'a* eserlerinde bazı farklılıklarla yaklaşık olarak 160 hadiste 12 ayrı cümle yapısıyla yer aldığı görülmektedir. Kelime-i Şehâdetle ilgili yapılan araştırma neticesinde *Kütüb-i tis'a* eserlerinde 60 kadar hadise ulaşılmaktadır. Şehâdet cümlesi, "Allah'a ve Rasûlüne iman ediniz." (en-Nisâ 4/136) ayetinin hadisle ifade edilmiş şeklidir. Kısmi bir hadis olarak Ayasofya hat levhaları ve kitâbelerinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

1.2. Kelime-i Tevhîd

Kelime-i Tevhîd "لا اله الا الله محمد رسول الله" / *Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir*, anlamında olup imanın, ulûhiyet ve nübüvvet olmak üzere iki esasını ifade eder.⁸ Tevhîd kelimesi; Caminin mihrap sofa-sında, minberin taç kısmında, hünkâr mahfilinin sağında, mihrap kısmında, kütüphanede, imârethâne girişinde ve III. Murat türbesinin kubbesinde olmak üzere dokuz ayrı mekânda yer almaktadır.⁹ Tevhîd kelimesinin ilk cümlesi, Kur'ân'ı Kerim'de 32 âyette *Lâilâhe illallah*, 1 âyette de *Lâilâhe illâ ente* şeklinde geçmektedir. Tevhîd'in ikinci cümlesi ise 1 âyette *Muhammedün Rasûlüllâh* 3 âyette de *Muhammed* ve *Ahmed* kelimeleri ile yer almaktadır.¹⁰ *Kütüb-i tis'a*'da yaptığımız tarama neticesinde *Lâilâhe İllellâh* ve *Muhammedün Rasûlüllah* ifadelerinin ayrı ayrı olmak üzere hadis metinlerinde çokça geçtiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre, *Kelime-i Tevhîd*, bir hadis metni olarak da değerlendirilebilir.

1.3. Besmele

Besmele, genel olarak her hayırlı işe Allah'ın zikri ile başlama ve "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" cümlesini irad etmedir.¹¹ Ayasofya'da âyet, sûre, Esmâ-i hüsnâ bir de Arapça bir şiirle birlikte 16 ayrı yerde yazılı olan *besmele*, mihrapta, kitap deposu giriş kapısında ve sebinin sağ cephesindeki alınlıkta olmak üzere üç ayrı yerde müstakil olarak istiflenmiştir.¹² *Besmele* cümlesinin âyet olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Fakat önemini izah eden hatırlatmalar açısından bakıldığında *besmelenin*, hadisle de irtibatlı olduğu açıktır. *Kütüb-i tis'a*'da yaptığımız bir taramada 80 civarında hadis karşımıza çıkmaktadır. Hz. Rasûl; "Yüce Allah'ı anarak başlanmayan her anlamlı söz veya iş, bereketsizdir/sonuçsuzdur."¹³ buyurmuştur. Birçok eylemde, örne-

⁷ Sönmez, *Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitabeleri*, 24, 122.

⁸ Hatice Kelpetin Arpaguş, "Kelime-i Tevhîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/214.

⁹ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitabeleri", 48-207.

¹⁰ el-Fetih 48/29; Âl-i İmrân 3/144.

¹¹ Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslâm* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 1/77.

¹² Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitabeleri", 20-231.

¹³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâûd-Âdil Mürşîd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 8712, 14/239.

ğin yemeğe başlarken,¹⁴ eve girerken,¹⁵ kapıyı kaparken, ışığı kapatırken, yiyeceğin üzerini kapatırken, su kabının üzerini kapatırken¹⁶ cenâze kabre konulurken¹⁷ besmelenin zikredilmesi istenmiştir. Ayasofya'da yer alan besmelelerde âyetlerin yanında ilgili hadislerin de etkili olduğu söylenebilir.

1.4. İsm-i Celâl, Esmâ-i Hüsnâ, İsm-i Nebi, Hülafâ-i Râşidîn, Hasaneyn

İsm-i Celâl, "Varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan zâtın öz adı, herhangi bir sözlük manası taşımayan *Allah* kelimesidir."¹⁸ *Esmâ-i hüsnâ*, ifadesi¹⁹ "*esmâ/isimler*" ile "*hüsnâ/en güzel*" anlamında iki kelimenin birleşmiş halidir. *Muhammed*, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) isimlerinden biridir. Çocuğu dünyaya geldiğinde Âmine annemiz, Abdülmuttalib'e (öl. 577) bir haberci göndererek torununu müjdelemiş, Abdülmuttalib de torununa *Muhammed* ismini vermiştir.²⁰ *Hülafâ-i râşidîn*, İslâm tarihinde Resûl-i Ekrem'den sonra iş başına gelen ilk dört kişi için yapılan isimlendirmedir.²¹ Hat yazılarında Hülafâ-i râşidîn öncelikli olarak yer almaktadır. Bu geleneğe Ayasofya'da da uyulduğu görülmektedir. *Lafzâ-i celâl*, *İsm-i nebî*, *Çehâr-ı yâr-i güzîn* ve *Hasaneyn* levhaları cami içinde; sütun başlarında, mihrap pencerelerinde, iç kubbe kemerlerinde, hünkâr kasrında, II. Selim türbesi kemerlerinde, türbenin kubbe pandiflerinde, III. Mehmet türbesinin kubbesinde, kütüphanede, şadırvan kubbesinin âleminde, III. Murat türbesinin tavanında ve kütüphane kubbesinde²² olmak üzere 9 ayrı mekânda yer almaktadır. Esmâ-i - hüsnâ, kütüphane okuma odasının duvarında, okuma odasının iç cepheye bakan pirinç bölümün alınlıklarında ve III. Mehmet türbesinin tavan kısmında²³ olmak üzere üç ayrı yerde bulunmaktadır.

Dört büyük halife ile ilgili taltif içerikli çok sayıda hadis bulunmaktadır. Bununla birlikte "*Herhangi bir ihtilâfla karşılaştığınızda size düşen görev, benim sünnetime ve Hulefâ-i râşidîn'in sünnetine uymaktır.*"²⁴ hadisi de bu-

¹⁴ Ebû İsa Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâyî el-Halebî, 1975), "Etime", 47.

¹⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâûd (yy: Dârü'r-Risâleti'l-'Arabîyye, 2009), "E'time", 15.

¹⁶ Ebû Dâvûd, "Eşribe", 22.

¹⁷ İbn Mâce Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnâûd (Beyrût: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Cenâiz", 38.

¹⁸ Bekir Topaloğlu, "Allah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 1/471.

¹⁹ el-Haşr 59/24.

²⁰ Mustafa Fayda, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/408.

²¹ Mustafa Fayda, "Hülafâ-i Râşidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/324.

²² Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 56-235.

²³ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 123-230.

²⁴ Ebû İsa Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünen*, nşr. Beşşâr b. Avvâd (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "İlim", 16.

lunmaktadır. İlk dört halifenin hadiste işaret edilen raşid halifeler olduğuna dair kabul, *Ebübekir, Ömer, Osman* ve *Ali* isimlerini ayrıca ehemmiyetli kılmıştır. Hat levhalarında bu isimlerin yer almasında hadislerin etkili olduğu aşikârdır. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği vurgulamak maksadıyla dört büyük halifenin isimlerine camilerde yer verilmiş olabilir.

Hasaneyn isimlendirmesi ile Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adlarının yazılı olduğu levhalar kastedilmektedir. Hasan ve Hüseyin isimlerine hat levhalarında yer verilmesi Peygamberimize ve onun ehl-i beytine olan sevginin bir tezahürüdür. Hz. Peygamber; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i, *ehl-i beyt* olarak tanımlamış,²⁵ *cennetin efendileri*²⁶ olarak vasıflandırmış, her ikisi için "*Allah'ım, ben onları seviyorum, sen de sev*"²⁷ diye duâ etmiştir. Allah Resûlü'nün torunlarına düşkünlüğünü ifade eden çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Namaz esnasında sırtına çıktıklarında keyifleri bozulmasın diye secdeyi uzatmış,²⁸ onları sırtında taşıdığı bir esnada "*Ne güzel bir bineğe binmişsiniz*" diyen bir sahâbiye "*O da ne güzel süvaridir*"²⁹ sözüyle karşılık vermiştir. Bir kısmını aktardığımız bu haberler *Hasan ve Hüseyin* levhalarının hadislerle irtibatını göstermektedir.

Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili olarak; Ebû Hüreyre, (öl. 58/78) Selmân-ı Fârisî, (öl. 36/656) Abdullah b. Abbas, (öl. 68/687-88) Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) ve Hz. Ali'den (öl. 40/661) gelen rivayetler bulunmaktadır.³⁰ Hadisin bazı farklılıklarla birçok tarikten temel hadis kaynaklarında yer aldığını görmekteyiz.³¹ Bu durumda Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerifi'nde yer alan Esmâ-i Hüsnâ hatlarının hadislerden beslendiğini söylemek mümkündür.

1.5. Salâtüselâm

Sözlükte '*dua, t'azim* ve *rahmet* olarak açıklanan *salât* ile güven manasındaki *selâm* sözcüklerinden meydana gelen *salâtüselâm* ile *Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, Sallallâhü aleyhi ve sellem* ve benzeri terkipler kastedilmektedir. *Salâtüselâm* okuma ve *salavat getirme* olarak bilinir. *Salvele* şeklinde de isimlendirilir.³² Ayasofya hat levhaları ve kitâbelerinde *salâtüselâm* ile ilgili metinler yer almaktadır. Mihrapta celi sülüs hatla yazılı besmelenin, bir kısmı sağında bir kısmı da solunda olmak üzere; "*Allah ve melekler pey-*

²⁵ Tirmizî, "Menâkıb", 31.

²⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 30; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm b. Osman, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, nşr. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyâd: el-Mektebü'r-Rüşd, 1983), 6/378.

²⁷ Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu'l-müsnedi's-sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981), "Libâs", 58.

²⁸ Ebû Abdurrahman b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü*, nşr. Abdül-Fettah Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-metbûâtü'l-İslâmiyye, 1986), "İftitâh", 83; Hâkim, Ebû Muhammed b. Abdullah en-Neysâbüri, *Müstedrek ale's-sahîhayn*, (yy.: Dârü't-Tesîl, 2014) 2/197.

²⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 31.

³⁰ Tirmizî, "Deavât", 82

³¹ İbn Mâce, "Du'â", 10.

³² M. Suat Mertoğlu, "Salâtüselâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 36/23.

*gambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun*³³ âyeti yer almaktadır.³⁴ Hz. Peygamber'e ve onun âline salât okunması talebinin de yer aldığı Şeyh Sa'dî Şîrâzî'nin (öl. 691/1292) şiirinden alınmış "*Cemali ile karanlıkları aydınlattı; O'na ve ailesine selam eyleyin*" levhası yer almaktadır. Kütüphanenin dış cephe giriş bölümündeki pirinç alınlıkları üzerinde, sonunda salâtüselâmın da yer aldığı Peygamber Aleyhi's-Selâm'ın bazı vasıflarının yazıldığı bir kitâbe bulunmaktadır.³⁵

Camide yer alan *salâtüselam* vurgularının konu kapsamındaki hadislerle bağlantılı olduğunu düşünmek gerekir. Kaynaklarda *salâtüselâmı* teşvik eden çok sayıda hadis yer almaktadır.³⁶ Abdullah b. Mes'ûd'dan (öl. 32/652-53) rivayet edildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Kiyamet günü insanların bana en yakını, bana en çok salavât getirenidir.*"³⁷ Ali b. Ebû Tâlib'in (öl. 40) naklettiğine göre de Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Cimri, yanında anıldığım hâlde bana salavât getirmeyen kimse değildir.*"³⁸ Dolayısıyla salâtüselâm içerikli tabloların hadislerle de ilişkilendirilmesi mümkündür.

1.6. Şefâat

"Sözlükte tek olanı çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek manasına gelir."³⁹ Dünyada şefâat; sâlih kişilerden dünyalık bir gereksinimin yerine getirilmesi yahut kusurların affedilmesi için dua talebinde bulunmak olarak açıklanmıştır.⁴⁰

Şefâat ile ilgili olarak Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi'nde mihrap sofasının sol tarafında⁴¹ "*Allah'ım Muhammed aleyhi's-aelâm'ın şefaatiyle cennetine bizleri de kabul eyle*" yazısı yer almaktadır. Kütüphanenin koridorunda duvarların kabulü için "peygamberlerin efendisi hürmetine" şeklinde bir tevessül cümlesi bulunmaktadır. Şadırvanda Sultan Mahmut'un (öl. 1199/1785) vasıflarının anlatıldığı şiirin bir mısrasında "*Peygamberin emrine amadedir.*" ifadesi ile Hz. Peygamber'e olan itaat vurgulanmak suretiyle affına bir vesile cümlesi olarak nakşedildiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in ahiret haya-

³³ el-Ahzâb 35/56.

³⁴ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 39, 40.

³⁵ "Allah! kulun Mustafa, Nebîn Münteka, Habîbin Murtaza, Resûl'ün Müctebâ, Ebu'l-Kasım seyyidimiz Muhammed ve onun tüm sahabîlerinden razı olsun. Allah'ım, kendisi ile mahlûkatı mutlu kıldığın ve ahlakıyla kullarını bezediğin Nebîne salat ve selam eyle." Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri." 119.

³⁶ Buhârî, "Deavât", 32; Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, nşr. Halil, Memûn Şeyhâ (Lübnan: Dâru'l-Marife, 2005), "Salât", 65.

³⁷ Tirmizî, "Vitr", 21.

³⁸ Tirmizî, "Deavât", 100.

³⁹ Mustafa Alıcı, "Şefâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/411.

⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Şefâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/412.

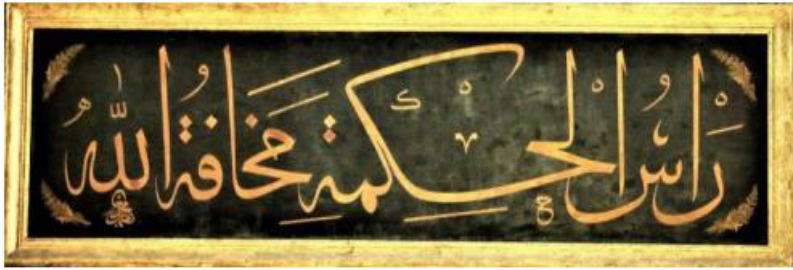
⁴¹ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 42.

tında müminlerin affına vesile olması anlamında çok sayıda hadiste şefâat konusu vurgulanmaktadır.⁴² İlgili hadislerden Müslim’de yer alan bir rivâyette Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefâat etmek için saklamak istiyorum.”⁴³ Ayasofya’da şefâat içerikli hatların hadislerden beslenen metinler olduğu söylenebilir.

2. Hadis Metinlerinden Oluşan Hat Levhaları ve Kitabeler

Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi ve müştemilatında doğrudan hadis metinlerinden oluşan levha ve kitâbeler bulunmaktadır. Çalışmamızın ana kısmını da bu levha ve metinler oluşturmaktadır. “Hikmetin başı Allah korkusudur.” “Kim bir mescit inşa ederse Allah da ona cennette bir köşk inşa eder.” “Cennet annelerin ayakları altındadır.” “İstanbul mutlaka fetholunacaktır. Onu fetheden ordu ne güzel ordu onu fetheden komutan ne güzel komutandır.” “Allah’ım senden dünyada ve ahirette af ve afiyet istiyorum.” “Allah’ım sen affedicisin, affi seversin beni affeyle.” “Sübhânallahi ve bi-hamdihî, subhanallahi’l-azîm.” “Namaz kılan kişi, Rabbi ile baş başa konuşmaktadır.” Hat levhalarında yer alan bu hadislerin bir kısmı tamamen bir kısmı da kısaltılarak levha ve kitâbelerde yer bulmaktadır. Çalışmanın bu kısmında hadis metinleri Kütüb-i tis’a eserleri kapsamında analiz edilecek, Kütüb-i tis’a mecmuasında rastlanamazsa bu durumda diğer kaynaklarda taranacaktır.

2.1. “Hikmetin Başı Allah Korkusudur” Hadisi

Sultan III. Ahmed’e ait bir hat olduğu belirtilen levha mihrap sofasının sağ tarafında yer almaktadır.⁴⁴ Kütüb-i sitte’de bir örneğine rastlamadığımız metin; *Musannef-i ibn ebî Şeybe, ez-Zühd lî ebî Dâvûd, Kitâbü’l-emsâl fî-ehâdîsi’n-ebevî, Bahru’l-fevâid, el-Medhal ile’s-eüneni’l-kübrâ, Şuabu’l-îmân, Câmiu’s-sağîr ve el-Muhît fî-ehâdîsi’n-nebeviyye* isimli hadis eserlerinde mevkûf ve merfu olarak nakledilmektedir. Levhada hadisin bir kısmı yer

⁴² Buhârî, “Rikâk”, 51.

⁴³ Müslim, “Îmân”, 334.

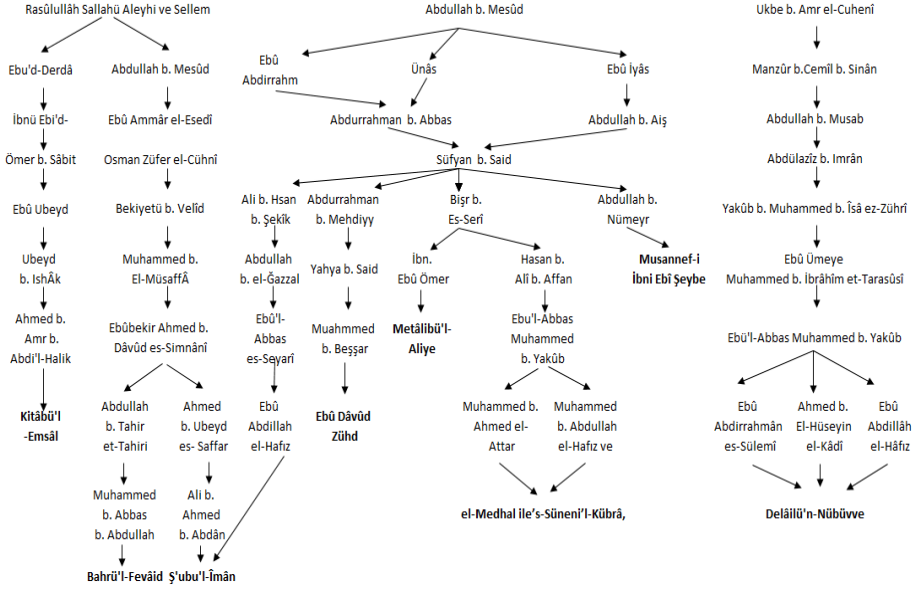
⁴⁴ Sönmez, “Ayasofya Külliyesi’nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri”, 44.

almaktadır. Bu kısım, ilgili kaynakların tamamında aynı lafızlarla "رأس..." "الحكمة مخافة الله..."⁴⁵ olarak geçmektedir.

Hadis, hem merfû bir hadis hem de İbn. Mes'ûd ve Ukbe b. Âmir'in sözü, (öl. 32/652-53) şeklinde mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Irakî, (öl. 806/1404) hadisin yer aldığı kaynaklara işaret etmiş ardından da *zayıf* hükmünü vermiştir.⁴⁶ İbn Hacer, (öl. 852/1449) cümlelerin farklı bir lafızla "أن رأس الحكمة خشية الرب عز وجل" *zebûr*'da yer alan bir metin olduğunu beyan etmiştir.⁴⁷ Beyhâkî, (öl. 458/1066) hadisin mevkûf olduğunu, merfu rivayetinin zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸ Hadisin sened ağı şema halinde Şekil-1' de gösterilmiştir.

Şekil 1: Hadisin Sened Ağı

⁴⁵ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ el-Hüsrevcirdî el-Horasanî Ebûbekîr el-Beyhâkî, *Delâilü'n-nübüvve*, nşr. Abdulmutî (yy.: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1988), 5/241; Ebü Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 7/107, 8/162; 19/169; 19/336; Abdullah b. Muhammed b. Cafer, *Kitâbü'l-Emsâl ft-Ehâdisi'n-Nebevî*, 1/294; Ebûbekir Muhammed b. İbrahim b. Yaküb el-Kelebâzî, *Bahrü'l-fevâid*, nşr. Vecihi Kemalettin Zekî (Kâhire: Darû's-Selâm, 2008), 1/105, 275; Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsa el-Beyhâkî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübârâ* (Kuveyt: Dârü'l-Hülefâ, tsz.), 1/426; Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebûbekir el-Beyhâkî, *Şuabü'l-îmân* nşr. Abdü'l-Alî Abdü'l-Hamîd (Bombay: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 2/201, 202; Subhî Mahmûd Amire, *el-Muhît fi- ehâdisi'n-nebeviyye ve'l-âsar ve's-aünen* (Mısır: Dirâsetü'l-İslâmiyye, tsz.), 5/166.

⁴⁶ Ebü'l-Fadl Zeynü'd-Dîn Abdurrahman b. el-Hüseyn b. Abdurrahman el-İrakî, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr ft tahrîci mâ fi'l-ihyâi mine'l-ehbâr* (Beyrut: Dâru İbn Hüzeyme, 2005), 8/330.

⁴⁷ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, nşr. Said b. Nadîr b. Abdü'l-Azîz (Daru'l-Asime, 1998), 94.

⁴⁸ Beyhâkî, *Şuabü'l-îmân*, 2/201. 1/470; Ebul Hasan Ali b. Muhammed b Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Emsâl ve'l-hikem*, nşr. Fuad Abdülminim (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1999), 1/234.

Levhada yer alan kısım Hz. Peygamber'in Tebük seferi esnasında yaptığı bir konuşmada sayılan emir ve tavsiyelerden birisidir. Hadis metni ile "... *Allahtan ancak âlimler korkar...*"⁴⁹ âyeti arasında bir ilişki kurulabilir. Allah'tan korkmak, onun büyüklüğü karşısında duyulan heyecan ve O'na hakıyla kul olamama endişesini taşımaktır. Bu endişeyi taşıyanlar ve ona göre hayatlarına yön verenler için "...*Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabbini sayıp O'ndan korkanlar içindir.*"⁵⁰ buyurulmaktadır. "Kur'ân-ı Kerîm'in bu bağlamda bilmenin değerine vurgu yapması oldukça ilginçtir. Fakat burada kullanılan ve *bilenler/ulema* kelimesinin bir şeyi derinlemesine tanıyıp mahiyetini idrak etme ve bir konuda kesin bilgiye ulaşma, manalarının bulunduğu göz önüne alınırsa, Allah'a saygı duyma hususunda ön plana çıkarılan kişilerin, birtakım bilgileri öğrenip belleklerine yerleştirmiş olanları değil, zihnî çabalarını Allah'ın evrendeki kudret delillerinden sonuçlar çıkarabilme düzeyine yükseltebilmiş kişiler olduğu anlaşılır."⁵¹

"*Hikmetin başı Allah korkusudur*" hadisi ile Allah'ın yüceliğini, kâinattaki eşsiz sanatını ve kudretini tanımanın ve onun karşısında ürperen bir idrake ulaşmanın esas olduğu vurgulanmıştır. Aksi halde Hz. Peygamber'in "...*Allah'ım! Huşû duymayan kalpten, fayda vermeyen ilimden... sana sığınırım*"⁵² uyarısına konu olma haliyle Allah Rasûlünün sakındırdığı olumsuzluklara maruz kalma durumu baş gösterebilir. Bu açıdan bakıldığında sened itibari ile *hasen* olduğu belirtilen hadis metninin, içeriği itibari ile de âyet ve hadislerle teyit edildiğini görmekteyiz. Hadîsin, merfu rivâyetinin zayıf olduğunda ittifak edildiği, mevkûf rivayetini *zayıf* görenlerle birlikte *hasen li gayrihî* olarak değerlendirildiği de anlaşılmaktadır. Zayıf olduğu belirtilen bir rivâyetin, ileri derecede zayıf olmamak kaydıyla başka zayıf rivâyetlerle desteklenmesi durumunda *hasen li gayrihî* mertebesine ulaşacağı belirtilmektedir.⁵³ Ayrıca *zayıf* hükmü verilmiş bir hadis, asla sahîh değildir anlamına da gelmez. *Sahih* denilen bir hadisin *zayıf* olma ihtimali olduğu gibi *zayıf* denilen bir hadisin de *sahih* olması muhtemeldir.⁵⁴ Haberinin farklı tariklerden destekleniyor olması, mevkûf tarikleri *hasen li gayrihî* olarak değerlendiren muhaddislerin varlığı, *Allah'tan ancak âlimler korkar* âyeti ile de teyit edilmesi *Hikmetin başı Allah korkusudur* rivayetini *hasen* derecesinde makbul bir hadis olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

⁴⁹ el-Fatır 35/28

⁵⁰ el-Beyyine 98/8

⁵¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*. 4/466.

⁵² Nesâî, "İstiâze", 13; Müslim, "Zikir", 73

⁵³ Ebû Hafs Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd Tahrân, *Teysîrû mustalahi'l-hadis* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârîf, 2010), 66.

⁵⁴ Mahmûd Tahrân, *Teysîrû mustalahi'l-hadis*, 46.

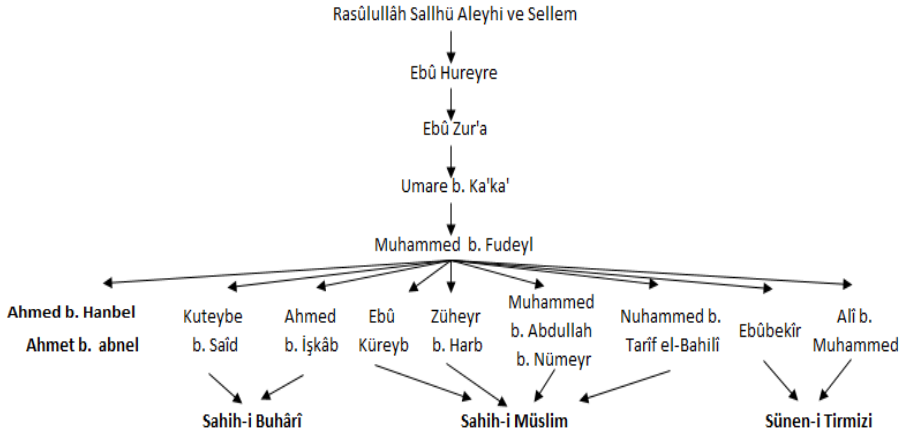
2.2. Allah'a Sevimli Gelen İki Kelime; "Sübhânallahi ve bi-hamdihi, subhanallahi'l-azîm lafızları"

Sultan II. Mahmut'a ait olan bu levha, mihrap sofasının sağ tarafında bulunmaktadır.⁵⁵ Hadisin baş kısmında bulunan "Rahmân'a sevimli, mizanda ağır dile hafif iki kelime vardır" kısmı levhada yer almamıştır. Hadis-i Şerifin tam metni; "Dilde hafif, mizanda ağır, Allah'a sevimli olan iki kelime vardır. Bunlar: Sübhânallahi ve bi-hamdihi, subhanallahi'l-azîmdir" şeklindedir. Hadis, *Sahih-i Buhârî*'de⁵⁶ إلى كلمات خفيفتان على اللسان، ثقيلتان في الميزان، حبيبتان إلى سبحان الله العظيم، سبحان الله الرحمن، سبحان الله وبحمده، سبحان الله العظيم" lafızları ile geçmektedir.

Müslim, *Tirmizî*' ve *Ahmed b. Hanbel'in* eserlerinde⁵⁷ yer alan metin, bu metinle birebir aynıdır. Buhârî'de tevhîd babında tekrar edilen rivâyet, bazı takdim tehirlerle değişiklik göstermektedir.⁵⁸ Hadisin sened ağı Şekil-2'de verildiği gibidir.

Şekil 2: Hadisin Sened Ağı

Şekilde de görüldüğü üzere hadisin, *Kütüb-i-tis'a* içerisinde *Ahmed b. Hanbel*'de 1, *Buhârî*'de 2, *Müslim*'de 4 ve *Tirmizî*'de 2 olmak üzere toplamda 9 tariki bulunmaktadır. Tabloya göre hadisi Muhammed b. Fudayl'dan do-

⁵⁵ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 46.

⁵⁶ Buhârî, "İman", 19.

⁵⁷ Müslim, "Zikir", 8; Tirmizî, "Edep", 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/86, 716.

⁵⁸ Buhârî, "Tevhîd", 58.

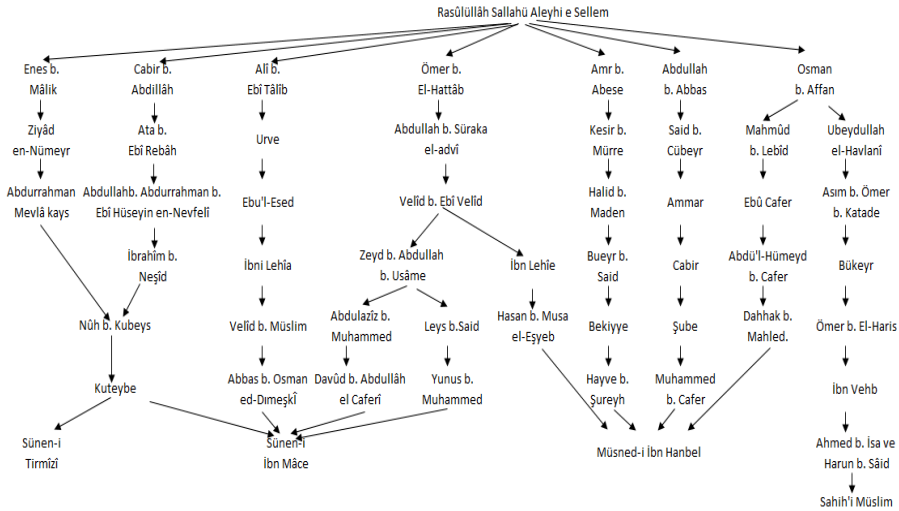
kuz râvi aktarmıştır. *Buhârî, Müslim ve İbn Mâce*, eserlerine aldıkları hadisi farklı hocalardan rivayet etmişlerdir. *Müttefekun aleyh*⁵⁹ bir hadis olduğu görülmektedir.

2.3. “Mescit Yaptırana Cennette Köşk Verilir” Hadisi

Mustafa Aşır'e (öl. 1804) ait olduğu tespit edilen levhanın, depoda olduğu belirtilmektedir.⁶⁰ Türkçe'ye “*Kim, Allah rızası için bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir ev yapar*” şeklinde tercüme edilir. Hadisin sened şeması Şekil-3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Hadisin Sened Ağı

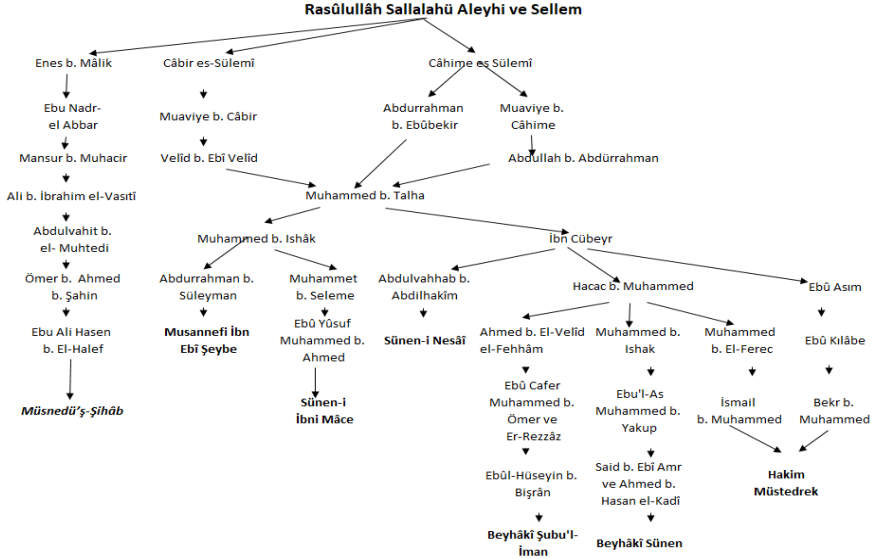
Hadisin 10 ayrı tarikten bize ulaştığı görülmektedir. Metinler, manayı değiştirmeyecek düzeyde bazı nüanslar taşımaktadır. Hadis, *Müslim*'de " من بنى مسجد ابني الله له بيت في الجنة " metni ile

⁵⁹ Buhârî ve Müslim'in her ikisinin de rivayet ettiği hadislerdir. Subhî İbrahim es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuhû* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984), 1/118.

⁶⁰ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 77.

Şekil 4: Hadisin Sened Ağı

Aclûnî, (öl. 1162/1749) bu hadisin "الامهات" lafzıyla rivayetinin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Kanaatimizce bu kullanım mana ile rivâyet kapsamında düşünülebilir. "رجليها" ifadesinin doğru anlaşılabilmesi için hadisin vürûd sebebi ile birlikte nakledilmesi icâb etmektedir. Vürûd sebebine göre Hz. Peygamber'e gelen sahâbî, Allah'ın rızasına/cennetine ulaşmayı arzu ederek cihada iştirak etmek istediğini belirtir. Hz. Peygamber de ona "Annen sağ mı?" diye sorar, "Evet" cevabını alınca "O halde git annene hizmet et. "تحت رجلها"/Cennet onun ayakları altındadır" buyurur. Hadiste vurgulanan "Cennet, annenin ayakları altındadır," düşüncesidir. Bu anne de sadece muhatap olan sahâbî ile sınırlı olmayacağına göre maksat, "Cennet annelerin ayakları altındadır." cümlesi ile bütün anneleri kapsayacak şekilde ifade edilmiştir. Sebeb-i vürudu zikredilmeden doğru anlamayı sağlamak ancak bu cümle ile mümkündür. Bu sebeple hadisin sahih kabul edilen lafzı yerine zayıf kabul edilen lafzı tercih edilmiş olmalıdır. Her iki lafızda da mana ortak olduğundan ve mana ile rivâyetinde caiz olduğundan hareketle zayıf olduğu düşünülen rivâyetin, sahih kabul edilen rivayetlerle desteklendiğini dolayısıyla hasen li-gayrihî derecesine yükseldiği kanaati oluşmaktadır.

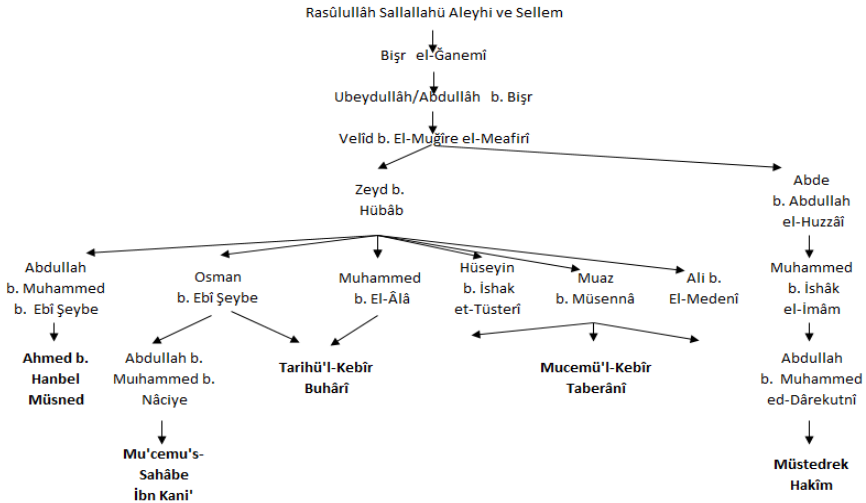
⁶⁸ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Kesfü'l-hafâ*, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, h.1351), 335.

2.5. Müjde Hadisi

Hadis, bir kitâbe olarak caminin dışında yer almaktadır. II. Mustafa döneminde camiye yerleştirildiği belirtilen kitâbenin kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir.⁶⁹ Bişr el-Ğanemî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İstanbul mutlaka fetholunacaktır O’nu fetheden komutan ne güzel komutan onu fetheden asker ne güzel askerdir.*” Metni bize ulaştıran tarikler Şekil-5’te verilmiştir.

Şekil 5: Hadisin Sened Ağı

⁶⁹ Sönmez, “Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri”, 85.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla beş ayrı kaynakta rastladığımız metin; *et-Târîhü'l-Kebîr*, *el-Müstedrek*, *Mu'cemü'l-Kebîr* ve *Müsned*'de التفتحن "التفتحن" lafzıyla⁷⁰ *Mucemü's-sahâbe*'de de "تفتح القسطنطينية ونعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش" şekli ile rivâyet edilmiştir.⁷¹ Şekil-5'te de görüldüğü üzere Hadisin; *Mucemü's-Sahâbe*'de 1, *et-Târîhü'l-Kebîr*'de 2, *Ahmed b. Hanbel'in Müsned*'inde 1, *el-Mucemü'l-Kebîr*'de 3 ve *el-Müstedrek*'de 1 olmak üzere 8 ayrı tarihi bulunmaktadır. Ayrıca İbn Abdül-Berr (öl. 463/1071) ve İbnü'l-Esîr⁷² (öl. 630/1233) sahâbî biyografilerini ele aldıkları eserlerinde hadisin sahâbî ravisi, Bişr el-Ğanemî'den bahsederken hadis metnine de yer vermişlerdir.⁷³

Müsned'de yer alan rivayetle ilgili olarak Muhakkik, zayıf olduğu kanaatinde dir.⁷⁴ Hâkim en-Neysabûrî,⁷⁵ (öl. 405/1014) hadise 'sahih' hükmünü vermiş ayrıca *el-Câmiü's-Sağîr*'in şerhlerinde de hadisin aynı şekilde sahih olduğu vurgulanmıştır.⁷⁶

Ali Kulat tarafından hazırlanan bir makalede hadis; merfu, senedi mutasıl, râvileri birbirleriyle mülâki ve sika olarak değerlendirilmiştir. Sahâbeden itibaren geniş kitleler arasında meşhur olmanın yanında, insanların bu haberin tahakkukuna şahitlik etmek uğruna canlarını vermiş olmaları, hadisin sıhhatinin delili olarak gösterilmiştir.⁷⁷ Ayrıca Elbânî (öl. 1999) ve Ebû Reyve'nin (öl. 1970) hadisi zayıf olarak değerlendirmelerine de değinilmiştir. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi ardından gündeme taşındığından ve fetih öncesinde de aleyhte bir yorum yapılmadığından hareketle Elbânî ve Ebû Reyve'nin değerlendirmeleri isabetli görülmemiştir.⁷⁸

Hadis üzerine bir makale de Ali Yardım tarafından hazırlanmıştır: Yardım, makalesinde; ravileri ayrı ayrı incelemiş senedinin muttasıl, ricalinin

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed Buhârî, *Tahrîcü'l-ehâdisi'l-merfati'l-müsnedeti fi kitâbi't-tarihil-kebir li'l-Buhâri*, nşr. Muhammed b. Abdülkerim b. Ubeyd (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999) 1/791; Ebû Abdullâh el-Hâkim Muhammed b. Muhammed en-Neysabûrî, nşr. Mustafa Abdül-Kâdir Atâ, *Müstedrek ale's-sahihayn*, (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1990) 4/468; Süleyman b. Ahmed, et-Taberânî, *el-Mucemü'l-kebir*, nşr. Hamdi b. Abdül-Mecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994) 2/38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/287 (18957).

⁷¹ Ebu'l-Hüseyn Abdülbakî b. Kâni b. Merzûk b. Vâsık el-Emevî, nşr. Salih b. Sâlim, *Mucemü's-sahâbe*, (Medine: Mektebetü'l-Ğurebâ, 1418), 1/81.

⁷² Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *Üstü'l-gâbe fi marifeti's-sahâbe* (Beyrût: Dârü'l-Fikir, 1989), 1/224.

⁷³ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdül-Berr en-Nemrî, nşr. Muhammed el-Becâvi, *el-İstiaf fi marifeti'l-ashab*, (Beyrût: Dârü'l-Ceyl, 1992), 1/170.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/187 (18957).

⁷⁵ Hâkim, *Müstedrek ale's-Sahihâyin*, 4/468.

⁷⁶ Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî, *et-Tenvîr şerhü Câmii's-sağîr*, nşr. Muhammed İshâk (Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2011), 9/30; Zeynüddîn Muhammed el-Medâv Ali b. Zeynülabidin, *et-Teysîr bi-şrh-i Câmii's-sağîr* (Riyâd: Mektebetü'l-İmâmü's-Şâfiî, 1988), 2/290.

⁷⁷ Ali Kulat, "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirmesi", *Diyanet İlimi Dergi*, 37/2 (Aralık 2001), 20.

⁷⁸ Kulat, "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirmesi" 18, 19.

âdil ve zâbit, rivayetlerine itimad edilir ve tümüyle mevsuk olduklarını ifade ile hadisin sahih olduğunu beyan etmiştir.⁷⁹

Fetih hadisi ile ilgili çalışma yapanlardan bir diğer araştırmacı İsmail Lütfü Çakan'dır: Çakan, Hâkim ve Zehebî'nin 'sahih' değerlendirmelerini, hadisin erken dönem eserlerinde yer almasını, sened zincirinin büyük oranda ortak olmasını, *hadis diye uydurulmuş sözler* konusunda kitap yazan hiçbir müellifin fetih hadisi için "uydurmadır" dememesini ve İstanbul'un fethi ile ilişkili başka hadislerin de mevcut olmasını⁸⁰ ileri sürerek hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Çakan, hadisin aleyhinde değerlendirmelerde bulunan Ebû Reyeye, Nâsiruddîn Elbânî ve Müsteşrik Marius Konar'ın, indî, tarafgir, gayri ciddî ve keyfî yorumlarla konuya yaklaştığını belirtmektedir.⁸¹

2.6. "Dünyada ve Ahirette Af ve Mağfiret İsteme" Hadisi

"...Allah'ım senden af, dünya ve ahirette afiyet isterim..." Kitâbe, III. Murat türbesinin giriş kapısının solunda yer almaktadır.⁸² *Ebû Dâvûd*'da geçtiği şekliyle metnin tamamı şu şekildedir. Cübeyr b. Ebî Süleyman b. Cübeyr b. Mutim'den İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Ben İbn Ömer'i şöyle derken işittim: "Rasûlullah (s.a.) akşam ve sabah vakitlerine eriştiği zaman şu duaları okumayı asla terk etmezdi: *Allahım, senden dünya ve ahirette afiyet dilerim. Allahım! Senden dinim, dünyam, aile fertlerim ve malım hakkında afv ve afiyet dilerim, Allah'ım ayıbımı ört, korkularımdan emin kıl, Allahım beni önümden, arkamdan, sağımdan solumdan ve üstümden (gelecek her türlü tehlikeden) koru. Altımdan (gelecek belalarla) helak olmaktan senin büyüklüğüne sığınırım.*"⁸³ Hadisin metni *Kütüb-i-tis'a* eserlerinden *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, *Sünen-i ibn Mâce*, *Edebül-müfred*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Müsned-i Humeydî*, *Sahîh-i ibn Hıbbân* ve *Sünen-i Nesâî*'de geçmektedir. Hadisin sened ağı Şekil-6'da verilmiştir.

⁷⁹ Ali Yardım, "Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma", *Diyanet İlmî Dergi*, 13/2 (Haziran 1997), 119.

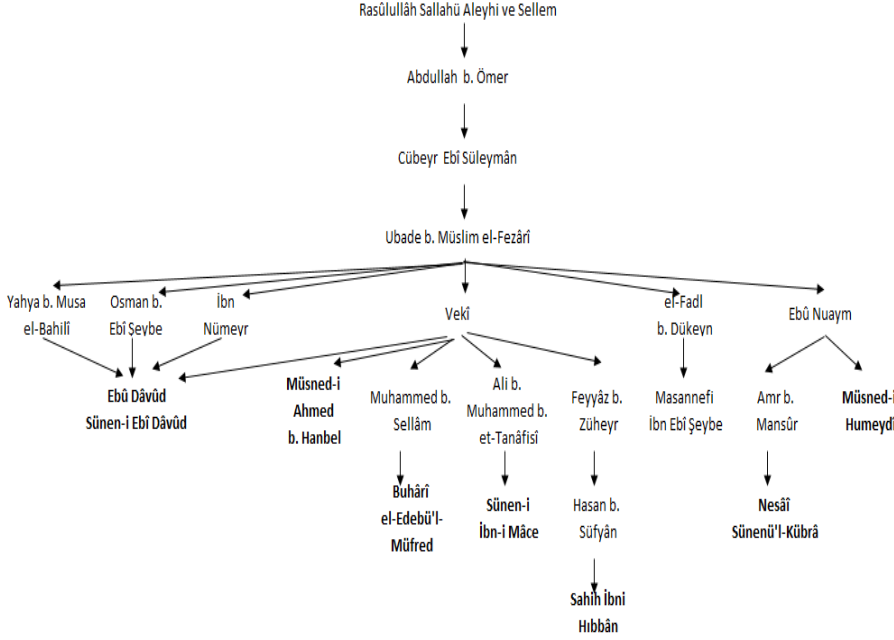
⁸⁰ Buhârî, "Cihâd", 3, 178 "Tabirü'r-rüyâ" 12; Müslim, "Fiten", 95, "İmâre", 16; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 9.

⁸¹ İsmail Lütfü Çakan, "Fatih Hadisi ve Akşemseddin'in Fetihteki Yeri", *Akşemseddin Sempozyumu* (Ankara: Akşemseddin Vakfı Yayınları, 1991), 155-157.

⁸² Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 209.

⁸³ Ebû Dâvûd, "Edeb", 100

Şekil 6: Hadisin Sened Ağı

Hadis, *Kütüb-i-tis'a* dışından da araştırılmıştır. Metinler içerik olarak birbirine yakındır. Kitâbede yer alan cümle bütün hadislerde mevcut olup iki cümlenin birleştirilmiş halidir. "... اللهم إني أسألك العافية، في الدنيا والآخرة..." cümlesine, bir sonraki cümle olan "... اللهم إني أسألك العفو والعافية..." cümlesinden "... اللهم إني أسألك العفو والعافية، في الدنيا والآخرة..." cümlesi oluşturulmuş ve bu şekilde yazılmıştır.

Metinde 'ihtisâr' yapıldığını söylemek daha isabetli olacaktır. Tabloda yer alan cümle tespit edebildiğimiz kaynakların tamamında⁸⁴ hadis metninin " اللهم إني أسألك العافية في الدنيا والآخرة، اللهم إني أسألك العفو والعافية " kısmından kısaltılarak şekillendirilmiş bir cümledir Hadisin; *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, *Edebü'l-Müfred*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sahîh-i İbn Hibbân*, *Musannef-i İbn Ebî Şeybe*, *Sünen-i Nesâî* ve *Müsned-i Humeydî* de olmak üzere 10 ayrı tarikini görmekteyiz. Hadislerin 5 tanesi *Kütüb-i-tis'a*'da, 5 tanesi de diğer kaynaklarda yer almaktadır.

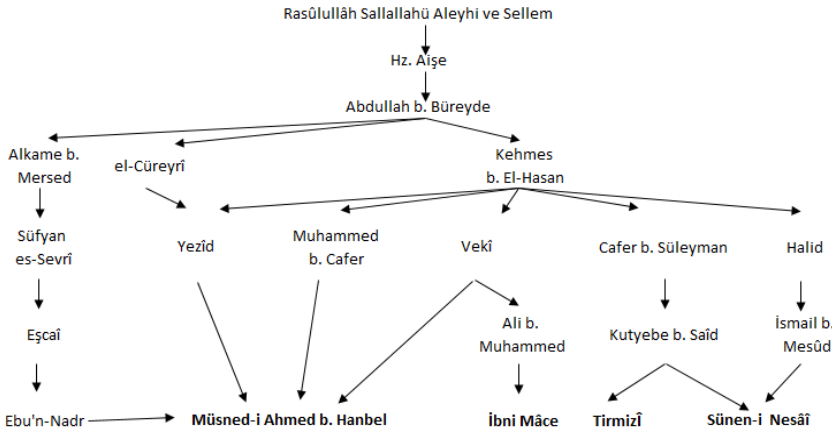
⁸⁴ İbn Mâce, "Dua", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/403 (4785); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/35; Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (Riyâd: Mektebetü'l-Mearif, 1998), 681; İbn Balabân, Ebu'l-Hasan Alâeddin Ali b. Abdullah, *el-İhsan fî takrîb-i sahîh-i ibn Hibbân* nşr. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 3/241; Ebû Muhammed Abdülhamid b. Humeyd b. Nasr el-Kessî, *el-Müntehâb min müsnedi abd b. Humeyd*, nşr. Mustafa el-Advî (Endülü: Dâru Belensiye, 2002), 2/53

2.7. “Allah’ım Sen Affedicisin Affı Seversin Beni Affet” Hadisi

Kitâbe III. Murat Türbesi’nin giriş kapısının sağında yer almaktadır.⁸⁵ Vürûd sebebine göre, Hz. Aîşe validemiz, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) Kadir Gecesi’ne ulaşırsam nasıl dua deyim?’ diye sormuş, bunun üzerine bu dua kendisine öğretilmiştir. Hadisin Sende ağı şekil 7’de verilmiştir.

Şekil 7: Hadisin Sened Ağı

Kütüb-i tis'a içerisinde 8 ayrı tarikini tespit edebildiğimiz hadisin metni, ilgili eserlerin tamamında "اللهم إنك عفو تحب العفو ، فاعف عني" lafzıyla rivâyet edilmiştir.⁸⁶ Sadece vürûd sebebi ifade edilirken bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Bazı tariklerde; "إن وافقت ليلة القدر ما أقول"/"Kadir gecesinde bulunursan ne diyeyim?"; "فيم أدع"/"Kadir gecesinde bulunursan nasıl dua edeyim?"; "إن وافقت ليلة القدر ما أدعو"/"Kadir gecesinde bulunursan ne dua edeyim?"; "إن علمت ليلة القدر ما أقول"/"Kadir gecesini bilirsem bulunursan ne diyeyim?"; "إن علمت أي ليلة ليلة القدر، ما أقول فيها"/"Kadir gecesinin hangi gece olduğunu bilirsem o gecede ne diyeyim?" şeklinde farklılıklar bulunmaktadır. Şekilde de görüldüğü üzere hadis, Ahmed b. Hanbel'de 4, İbn Mâce'de

⁸⁵ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 209.

⁸⁶ Tirmizî, "Duâ", 83; İbn Mâce, "Dua", 5; Nesâî, "Nuût", 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/236 (25384), 316 (25495), 317 (25497), 484 (25741).

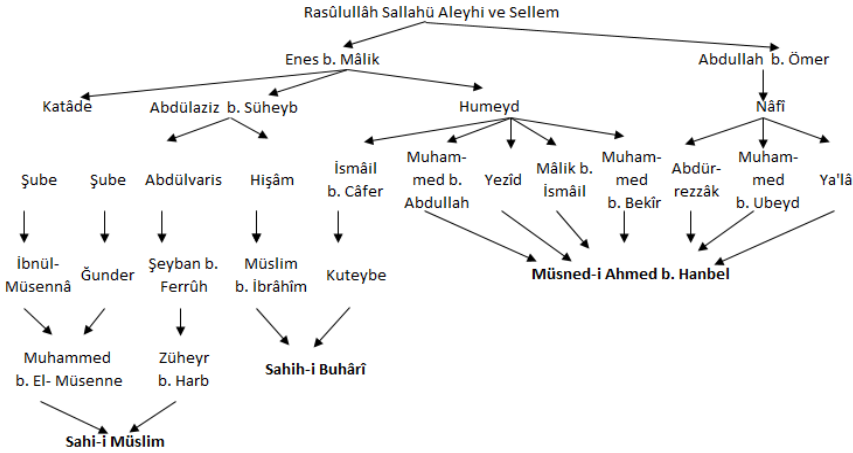
1, Tirmizi’de 2 ve Nesâî’de 2 olmak üzere *Kütüb-i tis’a* eserleri içerisinde 9 ayrı tarikten bize ulaştığı anlaşılmaktadır.⁸⁷

2.8. Namaz Kılan Kişi Rabbi İle Konuşmaktadır

Hadîs, Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi’nde mihrap duvarlarının alt sırasındaki revzenlerde⁸⁸ yazılmıştır.⁸⁹ Kitâbede yer alan hadis, *Kütüb-i-tis’a* eserleri içerisinde *Buhârî*, *Müslim* ve *Ahmed b. Hanbel*’de geçmektedir. Hadisin sened ağı Şekil-8’de olduğu gibidir.

Şekil 8: Hadisin Sened Ağı

Hadisin vürûd sebebine göre, mescidin kible yönünde duvar üzerinde tükürük izi gören Hz. Peygamber bu davranışı nehyeden uyarılarda ve önerilerde bulunmuş ve namazın önemini hatırlatan bu cümlenin de yer aldığı bir hadisi irad buyurmuştur. Hadis *Kütüb-i-tis’a* eserlerinden *İbn Hanbel*’de 7, *Müslim*’de 3 ve *Buhârî*’de 2 ayrı senedle yer almaktadır.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/236, 316, 317; İbn Mâce, “Duâ”, 5; Tirmizî, “Duâ”, 91.

⁸⁸ Farsça pencere anlamındadır. Abdullah Yeğin, *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik büyük lûgat* (İstanbul: Tükdav, 1990), 829.

⁸⁹ Sönmez, “Ayasofya Külliyesi’ nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri”, 108.

3. Hat Levhaları ve Kitâbelerin Değerlendirilmesi

Estetik açıdan mekânlarımızın iç ve dış tezyininde önemli bir unsur olan cami içerisindeki levha ve kitâbeler, 1453'ten itibaren yaklaşık beş asrı içine alan dönemin, sanat anlayışını, duygu dünyasını, düşünce ufkunu, hadîse vukûfiyetini ve sünnete riâyetini gösteren belgelerdir. Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi'nde yer alan hat levhaları da şekil ve içerik yönüyle derin anlamları muhtevidir. Sanat değeri açısından yetkin kişiler tarafından, farklı çalışmalar yapılmış, hat ve tehzîb değeri üzerinde durulmuştur. Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerîfi külliyesi levha ve kitâbelerinde yer alan hadis metinlerinin tercih edilmesinde fethin, tevhîdin, muhabbetullah ve muhabbet-i Rasûlillâh'ın etkili olduğunu düşünülmemekte, bu yönlerden ele alınmasında fayda mülahaza edilmektedir.

3.1. Âyet ve Hadis Bütünlüğü

Levhâ ve kitâbelerde âyet ve hadis birlikteliğinin yer aldığı müşahede edilmektedir. Besmele, Kelime-i şehâdet, Kelime-i tevhîd, İsm-i celâl, İsm-i nebî Hulefâ- raşidîn ve Hasaneyn hatlarının mevcudiyeti âyet-hadis birlikteliğinin güzel bir örneğidir.

Âyetlerin hadislerle iç içe olması Kur'ân-sünnet bütünlüğünün bir yansımasıdır. Mihrap duvarında alt orta pencerelerin birinde "قال الله تعالى" hemen yakınındaki diğer pencerede "قال رسول الله" ifadesi yer almaktadır. Bir pencerede "Artık Allah'a secde edin ve kul olun!"⁹⁰ âyeti yer alırken bir diğer pencerede âyetin açıklaması mahiyetinde secdenin ve kulluğun namazla gerçekleşeceğini vurgulayan "Namaz kılan kişi Rabbi ile konuşmaktadır" hadisi yer almaktadır. Bir levhada "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse imar eder..."⁹¹ âyetine; bir diğer levhada "Kim Allah için bir mescit inşa ederse Allah da ona cennette bir ev inşa eder" hadisine yer verilmektedir.

Metinler arasında Hz. Nebî'nin *tebliğ, tebyin, tezkiye ve hikmeti öğretme* görevlerinin vurgulandığı Cuma sûresi 2. âyetin ve Hz. Peygamber'e itaat etmeyi emreden âyetlerden Nisâ sûresi 59. âyetin⁹² yer alması Kur'ân-Sünnet bütünlüğünü ortaya koyan bir başka örnektir. Kütüphanede yapılan tasnifte kitap bölümleri isimlendirmelerinde hadis kitaplarının bir bölüm oluşturacak kadar yekûn tutması ve bu bölüme *Hadis-i Şerîf Kitapları* isimlendirmesinin yapılması özellikle *şerîf* ifadesi sünnete olan hürmeti göstermektedir. Verilen örnekler, ilgili dönemlerin Kur'ân-sünnet bütünlüğüne olan hassasiyetinin izleri olarak değerlendirilebilir.

⁹⁰ Necm 53/62.

⁹¹ Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 192.

⁹² Sönmez, "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitâbeleri", 239.

3.2. Peygamber Sevgisi

Mabedde hadis metinlerine yer verilmesi Efendimize muhabbetin bir nişanesi olarak düşünölmelidir. Hz. Peygamber'e *Resûl* ve *Nebî* olarak yapılan atıflar dışında bizzat Muhammed isminin toplamda 20 defa mekânın farklı yerlerine nakşedilmesi Efendimize olan muhabbetin önemli bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

"Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun."⁹³ âyeti ile *Salâtüselâm* hatırlatılmıştır. Sa'dî Şîrâzî'ye (öl. 691/1292) ait olduğu belirtilen "*Cemali ile karanlıkları aydınlattı; O'na ve ailesine selam eyleyin.*" mısraı ve *Kasîde-i Bürde* yazılmıştır. Salâtüselâm telkini ile biten ve Peygamberimizin bazı vasıflarının yer aldığı bir metin mevcuttur. Bu tercihlere Hz. Nebî'ye olan bağılığın bir göstergesi olarak bakılmalıdır.

Tablo ve kitâbeler incelendiğinde görölecektir ki *Muhammed*, *Resûl*, *Nebî* kelimelerinin geçtiğı yerlerde yazmanın zorluğuna ve alanın darlığına rağmen *Sallallahü aleyhi ve sellem* ifadesinin yazılması ihmal edilmemiştir. Günümüzde çoğı kere (s.a.s.) kısaltmasıyla geçitirilirken hacmi küçük bir tabloda yahut bir revzenin daracık alanında dahi *Salâtüselâm* mutlaka nakşedilmiştir. Bu tercihler Muhabbet-i Rasûlillâh olarak görölmelidir.

"Allah'ım, Muhammed Aleyhi's-selâm'ın şefaati ile cennete bizleri kabul eyle" levhasının, "*Peygamberlerin efendisi hürmetine*" şeklinde bir tevessül cümlesinin ve bir şiirde Sultan Mahmûd'un meziyeti olarak "*Peygamberin emrine râm bir dâver-i pür cüddur*" cümlesinin, hatlarda yer bulmasının sebebi peygamber sevgisinde aranmalıdır.

3.3. Tevhîd Vurgusu

Tevhîd, "Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde yegâne olduğunu benimsemektir."⁹⁴ Hz. Âdem' *Aleyhi's-Selâm*'dan, itibaren dinler, temelde tevhîd akidesine sahipken süreç içerisinde farklı mecralara kaymalar olmuştur.

Şirkin mekânı haline getirilen Mescîd-i Haram, Mekke'nin fethi ile birlikte aslı hüviyetine kavuşturulduğı gibi, Ayasofya'nın da fethin sembolü olarak teslisten tevhîde yani aslı hüviyetine dönüştürüldüğü söylenebilir. Bu sebeple Ayasofya'da yer alan hatlara konu edinilen metinlerde tevhîd vurgusu dikkat çekmektedir.

Tevhîd ve şehâdet kelimelerinde Allah'ın varlığı ve birliğine olan inanç ilân edilir, O'nun dışındaki ilah anlayışları örneğın teslîs reddedilmiş olur. Hz. Peygamber'in kul ve resûl olduğı inancı açıklanırken aynı zamanda

⁹³ Ahzâb 33/56.

⁹⁴ Mevlüt Özler, "Tevhid", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 20-21.

peygamberin kul ve resûl olmaktan başka vasıfla vasıflanamayacağı dolayısıyla Hz. İsâ'ya yüklenen ulûhiyet anlayışının batıl olduğu ortaya konulmaktadır.⁹⁵ Buradan hareketle yazılarda Hz. Peygamber'e çokça yer verilmesinde ve şahadet cümlelerinin tekrar tekrar yazılmasında tevhîd inancını vurgulama isteğinin etkisi olmalıdır. Aynı şekilde besmelenin ve İsm-i celâlin çokça zikredilmesi, tevhîd vurgusunun bir yansıması olmalıdır.

Hat levhaları ve kitâbelerde Allah'ı vafeden âyetlerin tercih edildiği gözlenmektedir. "*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*", "*O, evveldir ve ahirdir, zahirdir ve bâtırdır...*", "*Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Hayy'dır Kayyum'dur...*", "*O'nun Zat'ı hariç her şey helâk olucudur...*", "*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a attir...*" şeklinde bir kısmını verdiğimiz bu âyetlerde⁹⁶ Allâhü Teâlâ'nın varlığı birliği ve sıfatlarından bazıları konu edinilmektedir. Nûr sûresi 64. âyetle ve Âyetü'l-kürsî'nin iki defa yer alması ve "*...o birdir şeriki yoktur...*", "*Bir olan Allah bana yeter.*" levhaları tevhîd vurgusunu ayrıca öne çıkarmaktadır.⁹⁷

Sonuç

Tablolar ve kitâbeler, âyet-hadis bütünlüğü içerisinde meselelere yaklaşıldığını düşündürmektedir.

Ayasofya Cami-i Kebîri Şerîfi hat levhaları ve kitâbelerinde dolaylı olarak 6, doğrudan 8 olmak üzere 14 hadisin yer aldığı ve hadislerin tamamının *Kütüb-i tis'a* eserlerinde kayıtlı olduğu görülmüştür.

Ayasofya Cami-i Kebîri Şerîfi levhaları ve kitâbelerinde çokça hadis metnine yer verilmesi ve *Kütüb-i tis'a* eserlerinden yer alan metinler olması, dönemin; hadis noktasında hassas, istekli ve koruyucu olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'e muhabbetin yoğun olduğu, dindeki koinunun üstün tutulduğu, Sünnet'e bağlılığın güçlü olduğu gözlenmektedir. Çok sayıda hadisin levha ya da kitâbe olarak mabette yer alması dönemin hadise hak ettiği değeri verme gayretinde olduğunu göstermektedir.

Levhâ ve kitâbelerin hem bulunduğu mekânla hem de metinler arası bir mana ilişkisi içerisinde bütünlük arzettiği anlaşılmaktadır. Mâbede müjde hadisi ile girilmektedir. Kelime-i Şehâdet, Kelime-i Tevhid, Besmele, İsmi Celâl, Allah'ı vafeden ayetler ve Esmâ'ül-Hüsna ile Tevhîd inancı vurgulanmaktadır. İsm-i Nebî, Salâtüselâm, Hz. Peygamber'i vafeden ayetler, hadisi şerif tablo ve kitâbeleri ile Hz. Peygamber'in hayattaki mihmandarlığı öne çıkarılmaktadır. Çehâriyâr-ı güzîn ve 'Hasaneyn' levhaları ile de birlik beraberlik, öncü nesiller ve örnek şahsiyetler hatırlatılmaktadır. "*Hikmetin başı Allah korkusudur*" hadisiyle öne çıkarılan mehâfetullah ilkesi,

⁹⁵ Recep Ertuğay, *Müsteşriklerin Yumuşak Dikeni W. Montgomery Watt'in İslâm Amentüsüne Yaklaşımı* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 46.

⁹⁶ Fatiha 1/1-7.

⁹⁷ Sönmez, 53, 207.

Subhanallahi ve bi hamdihî sübhânellâhilazîm' tesbihi/tezkîri ve kişinin rabbi ile konuşması olan namaz ile canlı tutulmakta, namazgâh olarak mescid'in ehemmiyeti, her iki âlemde af ve afiyet için duâ hatırlatılmaktadır.

İmanı konu edinen metinlerle ferdî hayatın mihengi olarak *kalp*, saygınlığına yapılan hatırlatmalarla ailevî hayatın mihveri olarak *anne*, imarının ve inşasının ehemmiyeti vurgusu ile içtimaî hayatın kalbî olarak *mescit* olmak üzere üç etkin merkezin öne çıkarıldığı gözükmektedir.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. Kahire: Mektebetü'l-Kuds, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh b. Muhammed. *Müsned. Nşr. Şuayb el-Arnâud – Âdil Mürşî, Beyrût: Müessesetür-Risâle, 2001.*
- Akgündüz, Ahmed vd. *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmalı Vakfı Yayınları, 2005.
- Alicı, Mustafa. "Şefâat". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.38/411-12. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2010.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. "Kelime-i Tevhîd". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/214-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Beyhâkî, Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali b. Mûsa. *el-Medhal ile's-süneni'l-kübrâ*. Kuveyt: Dârü'l-Hülefâ, ty.
- Beyhâkî, Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali b. Mûsa. *Şuabu'l-îmân*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Beyhâkî, Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali b. Mûsâ Ebûbekir. *es-Sünenü'l-kübra*. Nşr. Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhâkî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî b. Mûsâ. *Delâilü'n-nübüvve*. Nşr. Abdulmu'tî yy.: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Buhârî, *Tahrîcü'l-ehâdîsi'l-merfûâtî'l-müsnedeti fî Kitâbi't-târîhi'l-kebir li'l-Buhârî*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-müfred*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârîf, 1998.
- Cafer b. Hayyân, Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-emsâl fî-ehâdîsi'n-nebevî*. Bombay: ed-Dârü's-Selefi, 1987.
- Çakan, İsmail Lutfi. "Fetih Hadisi ve Akşemseddîn'in Fetihteki Yeri". *Akşemseddin Sempozyumu*. 153-163. Ankara: Akşemseddin Vakfı Yayınları, 1991.

- Derman, Uğur, ve Mustafa İzzet Uzun. "Besmele". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992. 5/532-37.
- TRT DİYANET, Türkiye Radyo Televizyonları Diyanet Televizyonu. "Ayasofya Camii'ne 'Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi' tabelası asıldı". Erişim 29 Nisan 2021. <https://www.diyanehaber.com.tr/ayasofya/ayasofya-camii-ne-ayasofya-i-kebir-cami-i-serifi-h11506.html>.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu". Erişim 29 Nisan 2021. <https://camilerhaftasi.diyanat.gov.tr/tr-TR/Sempozyum/Icerik//2040/sempozyum>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî. *Zühd*. 1. Hılvan: Dârü'l-Müşkât, 1993.
- Ebû Dâvûd, *Sünen*. yy.: Dârü'r-Risâleti'l-Arabiyye, 2009.
- Ebu Hasan, Ali b. Muhammed b Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Emsâl ve'l-hikem*. Nşr. Fuad Abdülmünim. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1999.
- Ebu'l-Hüseyin, Abdülbâkî b. Kâni b. Merzûk b. Vâsık el-Emevî. Nşr. Salih b. Sâlim. *Mucemû's-Sahâbe*. Medine: Mektebetül-Ğürebâ, 1418.
- Erûl, Bünyamin. "Çankırı Süleymaniye Camiinde Bulunan Kitâbeler Üzerine Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu". Ed. Mahmut Düzenli. 369-401. Samsun: Samsun Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, 2011.
- Ertuğay, Recep. *Müşeriklerin Yumuşak Dikeni W. Motgomery Watt'ın İslâm Amentüsüne Yaklaşımı*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Eyice, Semavi. "Ayasofya". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 206-208. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "Hülâfâ-i Râşidîn". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/324-38. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1998.
- Fayda, "Muhammed". *TDV Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/479-81. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2005.
- Görmez, Mehmet vd. *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Hâkim en-Neysabûri, el-İmam el-Hafız Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh. *Müstedrek ale's-sahihâyn*. Nşr. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, tsz.
- Irakî, Ebû'l-Fadl Zeynü'd-Dîn Abdurrahman b. el-Hüseyin b. Abdurrahman. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-ehbâr*. Beyrut: Dâru İbn Hüzeyme, 2005.
- İbn Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed. Nşr. Muhammed el-Becâvi. *el-Istiab fi ma'rifeti'l-ashab*. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1992.

- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman Ebûbekir. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed İzzüddîn. *Üstü'l-ğâbe fî-marifeti's-sahâbe*. Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1989.
- İbn Hibbân. Ebu'l-Hasan Alâeddin Ali b. Balabân b. Abdullah. Nşr. Şuayb el-Arnaûdî. *el-İhsan fî takrîb-i Sahîh'i ibn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*. Nşr. Saîd b. Nadîr b. Abdü'l-Azîz. Daru'l-Asîme, 1998.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kelebâzî, Ebûbekir Muhammed b. İbrahim b. Yakûb. *el-Bahrü'l-fevâid*. Nşr. Vecihi Kemalettin Zekî. Kahire: Darü's-Selâm, 2008.
- Kıssî, Ebû Muhammed Abdülhamid b. Humeyd b. Nasr. Nşr. Mustafa el-Advî, *el-Müntehâb min müsnedi abd b. Humeyd*. Endülüs: Dâru Belensiye, 2002.
- Kulat, Mehmet Ali. "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirmesi". *Diyane İlmî Dergi*. 37/2 (2001), 1-20.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Ankara: STS Yayınları, 2017.
- Mahmûd Amire, Subhî. *el-Muhît fî- ehâdisi'n-nebeviyye ve'l-asar ve's-sünen*. Mısır: Dirâsetü'l-İslâmiyye, tsz.
- Mahmûd Tahhân, Ebû Hafs Mahmûd b. Ahmed. *Teyşîrû mustalahi'l-Hadîs*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârîf, 2010.
- Mertoğlu, M. Suat. "Salâtüselâm". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/23-24. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2018.
- Muhammed, Selâme b Cafer Ebû Abdullâh. Nşr. Hamdi b. Abdulmecit es-Selefi. *Müsnedü's-Şihâb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Muhammed. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî. *et-Tenvîr şerhü Câmîi's-sağîr*. Nşr. Muhammed İshâk. Riyâd: Mektebetü Dâru's-Selâm, 2011.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Halîl Memûn Şeyhâ. Lübnan: Dâru'l-Marife, 2005.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb. *Sünen*. Nşr. Abdü'l-Fettah Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Özler, Mevlüt. "Tevhîd". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/18-20. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 2012.

- Sönmez, Yasemin. "Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitabeleri". Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Subhî, İbrahîm es-Sâlîh. *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhû*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984.
- Subhî, Mahmûd Amire. *el-Muhît fi- ehâdisi'n-nebeviyye ve'l-Âsar ve's-Sünen*. Mısır: Dirâsetü'l-İslâmiyye, tsz.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mucemü'l-kebîr*. Nşr. Hamdi b. Abdü'l-Mecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ. *Sünen*. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâyî el-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İslâm Ansiklopedisi*, 2/500-501. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Şefâat". *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İslam Ansiklopedisi*, 38/412-15. İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları 1989.
- Yardımlı, Ali. "Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma, *Diyanet İlmi Dergi*, 13/2 (1997), 115-123.
- Yeğin, Abdullah vd. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*. İstanbul: Türdav yayınları, 1990.
- Zeynüddîn Muhammed el-Medâv Ali b. Zeynülabidîn. *et-Teysîr bi-şerh-i Câmii's-sağîr*. Riyâd: Mektebetü'l-İmâmü's-Şafiî, 1988.